

Szilágyi Márton

Kármán József XIX. századi újralfedezése

Toldy Ferenc (akkor még Schedel) 1843. március 25-én tartott előadást a Kisfaludy Társaságban Kármán Józsefről. A szöveg később *Kármán és Fanni emlékezetők* címmel jelent meg.¹ Az ülésről készült jegyzőkönyv szerint „Schedel Ferencz igazgató Kármán Jósefnek, a' korán elhalt jeles fiatal írónak emlékezetét nyitván-meg, ennek munkáit, mellyek általa összeszedve a' Nemzeti Könyvtár második folyamában jelentek meg, bemutatá a' társaságnak.” A jegyzőkönyv tanúsítja, hogy sikerrel: „A' társaság örömmel hallgatá végig a' jeles Emlékszavakat 's Mutatványokat.”² Toldy alapos kutatómunka után állt ki a közönség elé. Túl volt már a Kármán-szövegek kötetté szerkesztésén (ez az előadás lett a bevezetője az általa gondozott Kármán-kiadásnak), és elegendő, bár nem túl nagyszámú adattal rendelkezett az életrajzi vázlat megrajzolásához is.

Az előadással és a szövegkiadással Toldy egy életmű megkonstruálását végezte el. Kármán József nevű író ugyanis addig nem létezett a magyar irodalomtörténeti hagyományban. 1843 előtt Kármán szórványos említéseivel az *Uránia* kiadásában szerzett érdemeknek³ vagy a hazafiúi buzgalomnak számontartásakor⁴ találkozunk. Másrészt pedig ki lehet mutatni az *Uránia* bizonyos publikációinak ismeretét, anélkül azonban, hogy ezekhez szerzői név (vagy nevek) társulnának.⁵ Toldy számára az a feladat volt adva, hogy egy három számot megért folyóiratnak — egy szöveg kivételével teljesen — anonim írásából és a periodika egyik szerkesztőjének ismeretes nevéből létrehozzon egy markáns írói ouvre-t.

A tudós irodalomtörténész ebből a jól körülhatárolható, nem nagy terjedelmű anyagból bizonyos, fel nem fedett szempontok alapján kiemelt néhány prózai szöveget és verset, s — összetartozásukat implikálva — életműként prezentálta őket. Ehhez a tomuszhoz pedig hozzárendelt egy szerzői nevet, amely nem volt éppen ismeretlen (bár különösebben ismert sem), de ebben a funkcióban újnak számított. Toldy eljárásában ott munkált kimondatlanul a kényszer: az anonimitásban rejtőző szövegek csak akkor válhatnak az irodalmi, s ezzel a nemzeti múlt integráns részévé, ha névhez köthetők. Másképpen fogalmazva: diskurzusként csak akkor tekinthetők hitelesnek, s egyáltalán létezőnek, ha nem névtelenek, ettől függ jelentésük, státusuk is. A szerző nevének kimondásával az oda rendelt szövegek létmódja megváltozik. „Az egyneveltség, a leszármazás, a hitelesítés, a kölcsönös magyarázat vagy a kö-

zös felhasználás viszonylatát állapítottuk meg” — ahogy Michel Foucault fogalmaz.⁶ A szerző megkonstruálódása Kármán esetében különösen látványosan megy végbe, hiszen gyakorlatilag egyetlen aktusban koncentrálódik a folyamat, amely ráadásul egy máig érvényes irodalomtörténeti paradigma megalkotását is jelenti. Mind a mai napig ugyanis kizárólag Toldy Ferenc nyomán vagyunk képesek Kármán Józsefről beszélni, még ha adataink némileg bővültek is. A megkonstruálódás pedig azáltal még látványosabb, hogy a szerző működése és halála után majdnem ötven évvel következik be, egy másik személy által. Irodalomtörténeti távlatban tehát, valószínűleg nem tisztán filológiai eszközökkel mégsem: hiszen a kiválogatott szövegekben a szerzőre utaló jelek olyannyira nem egyértelműek, hogy pusztán grammatikai-stilisztikai érvekkel azóta sem sikerült egyetlen *Urániabéli* írást sem kizárni a feltételezett Kármán-életműből. A feladatot tehát csakis egy Kármánt még ismerő kortárs személyes információja alapján lehetett elvégezni.

Mindez azonban csupán kikövetkeztethető, valószínűsíthető előfeltevése volt Toldy interpretációs stratégiájának. A tudós ekkor is genezisében kritikai irodalomtörténetírást művelt: határozott elvek szerint értékeket vetített bele az általa összeállított szövegkorpuszba és a hozzá rendelt személyiségképbe.⁷ Az erőteljes kritikai művelet sor ráadásul egy emlékbeszéd keretében valósult meg.⁸ Később ugyan Toldy megfogalmazta nézeteit értekező pózában is, ám a retorizáltság nyomai ott is megmaradtak: az 1867-es szintézis alapjául az 1853–54-es egyetemi előadások szolgáltak.⁹

Az emlékbeszéd első mondata — a bevezetés vagy princípium — erősen retorizált tárgymegjelölés, a laudativum műfajának megfelelően: „Egy oly író emlékezetét kívánom ma Önök előtt feltámasztani, ki jóval megelőzte korát lelkeségben, ízlésben, az állapotok tiszta felfogása s a teendők világos érzetében, arra volt rendelve, hogy egy új szellemi mozgalomnak ne csak ébresztője, de vezetője, egy új, sajátlag nemzeti és önálló irány képviselője legyen, ha egy szerencsésb végzet életét hosszabbra nyújtja, s véle azon jelesek számát, az Ányosok és Szentjóbaiak, a Daykák és Csokonaiak seregét idő előtt nem szaporítja, kik mielőtt csillagai lehettek értelmiségünk egének, az utókor fájdalmára leáldoztak; kiről, mint ezekről, sajnosan mondhatjuk ma és mindenha:

Hunc populo *monstrarunt fata.*”¹⁰

Kármán jelentősége — bár neve még nem hangzott el — máris érzékeltetve van: megelőzte korát, világosabban látta a feladatokat, és vezére lehetett volna egy új, nemzeti irodalomnak. A jól ismert nevek sora a korabeli hallgatóság számára ismeretlen író tragikus sorsát hivatott előrevetíteni. Ezt a latin szállóige summázként is összefoglalja.

Ezután kell következnie a bizonyításnak. Toldy először a vezérsze-
repről beszél (társaság- és folyóiratszervezés), s csak *utána* az írói jelen-
tőségről. Tehát a biográfián alapuló személyiségképből merít érveket,
hogy minden egyéb szempont csak ráadás legyen. Árulkodó, hogy amikor
már az írói működést értékeli, akkor is így érvel: „Azok [írásai — Sz. M.]
tudományos főt, helyes gondolkodót, az élet- és emberi szívben olvasni
tudót, készülő ügyes jellemfestőt, az erkölcsi érdekek meleg szószólóját,
a korát megelőzőleg ízlés emberét tanúsítanak.”¹¹ Esztétikai jelentőség-
ről nincs szó: moralistaként, kezdeményezőként (a *Fejlesztés* „az első
magyar kísérlet a kor- és jellemfestésben”)¹², majd pedig nyelvi felfogása
miatt méltatja. Ez a szerkezet alapjában változatlan maradt 1864—65-
ös könyvében is,¹³ csak ott a nyelvfelfogás az egész Kármán-kép legelejé-
re került, kiszorítva onnan a társaságszervező vezért; s hiába bővebb,
részletesebb 1867-es monográfiája, a séma nem változott.¹⁴ Toldy ugyan
már 1843-ban kimondja, hogy „Kármán, Kazinczy mellett, nyelvünk föl-
éledése szakában, minden esetre a legnevezetesebb prózai talentom”¹⁵, de
a szövegkörnyezetből kitűnik, hogy stiláris teljesítményére gondol csu-
pán. S már itt jelzi — bár előadásának még nincs vége —, hogy befejezte
az író méltatását: „Ennyiből áll, mit Kármán emlékezetének megújításá-
ra röviden mondani akartam.”¹⁶

Így tér rá a *Fanni hagyományaira*, amely a legfőbb esztétikai érv
lehetne Kármán mellett, ám Toldy elfogadja a fikciót, Fanni szerzőségét.
„...hagyj szólnak, ki nélkül őt [Kármánt — Sz. M.] neveznem nem lehet,
Fanniról, kinek *Hagyományait* szinte az ő kezeiből vettük. Kevés az, mit
e rejtélyes személyességről tudunk, de e kevés is elég arra, hogy Fannit a
legérdekesb asszonyi egyediségek közzé soroljuk.”¹⁷ Kármánnak csak
járulékos — átdolgozó és közreadói — szerep jut, az újrafelfedezésnek
ezért csak a végére lehetett csatolni a *Fanni hagyományait*. Viszont az a
terjedelem, amelyet Toldy a kisregénynek szentel, láthatóvá teszi az ér-
telmezői stratégia újabb, szándékosan homályban hagyott előfeltevéseit.

Toldy Ferenc — minőségérzéke alapján — ezt a szöveget érezhette a
legjelentősebbnek az *Uránia* anyagából. Ám ahhoz, hogy a *Fanni hagyomá-
nyait* fölmutathassa és a nemzeti kultúra értékeként interpretálhas-
sa, szükségesnek látta egy életműbe integrálni. Ezáltal magának a
műnek is megnövekszik a hatóköre, hiszen társtalansága, egyedisége
valamelyest oldódik. Kármán írói érdemének hangsúlyozása éppen ezért
bizonyul elhagyhatatlan bevezetésnek a *Fanni hagyományai* méltatásá-
hoz, ugyanis ha ezek után — még ha csak érintőlegesen is — a kisregény
Kármánhoz köthető, akkor az ő életműve által épülhet be az iroda-
lomtörténeti hagyományba. S hiába tartja Toldy kezdetben valódi szer-
zőnek Fannit — bár e felfogásában van a legtöbb ingadozás —, a szerzői

név funkciójának foucault-i meghatározása ekkor is Kármánra illik; „Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy — ellentétben a tulajdonnévvel, amely a diskurzus belsejéből ama valóságos és külső személy felé halad, aki létrehozta azt — a szerzői név bizonyos értelemben a szövegek határain mozog, elválasztja őket, letapogatja a széleiket, kifejezésre jut-tatja vagy legalábbis jellemzi létezőmódjukat. Manifesztálja a diskurzus bizonyos csoportjainak jelenlétét, és visszautal arra, hogy a e diskurzus milyen státust foglal el egy adott társadalmon és kultúrán belül.”¹⁸

Toldy két későbbi szintézisében sem változik a logikai sorrend: a *Fanni hagyományai* értékelése Kármán méltatása után következik. A szövegkiadásban úgy érvényesíthette Toldy a Fanni alkotói szerepét elfogadó felfogását, hogy a *Fanni élete* című írást Kármánnak tulajdonította, és elválasztotta a voltaképpeni műtől; sőt, egy lábjegyzetben — amelyet egyébként 1872-ben már kihagyott emlékbeszédének újraközléséből — azt is megmagyarázta, miért nem szerepel a Kármán név Fanni naplójegyzeteiben, ha már egyszer hiteles, valódi feljegyzésekről van szó: „...világosan hogy Kármán összeköttetése a történettel, melly azon időben nem lehetett többek előtt nem tudva, némileg elrejtessék, ez oka annak is, hogy K. neve »T-ai-ra« van változtatva.”¹⁹ Vagyis Kármánnak az átdolgozó szerepen túl újabb helyet talált a *Fanni hagyományaiban*: azonosította a mű egyik szereplőjével. Toldy azonban bizonytalan volt. Hangot adott annak a lehetőségnek, hogy a mű esetleg Kármántól származik — bár ezt csupán a beszéd végén, röviden említi meg, alárendelt jelentőségét ezzel is érzékeltetve: „...s ha, mint némelyek, egészen Kármánnak tulajdonítjuk a Hagyományokat, kénytelen leszünk őt legjelesb költőink, legkitünőbb indulatfestőink közzé számítani.”²⁰ Felvillan itt annak a lehetősége, hogy Kármán esztétikai újrafelfedezése megalapozható azzal, ha a *Fanni hagyományait* teljes egészében neki tulajdonítjuk.

Toldy véleménye Fanni szerzőségéről később módosult. 1867-es könyvében Kármán és Fanni már társszerzők, de Kármáné a nagyobb rész; sőt, fölmerül egy újabb lehetőség, az imitáció, a Goethe-hatás: „Még egy rejtélyes eredetű, csodálatos művet vettünk az ő [Kármán — Sz. M.] kezeiből, melyből nem tudjuk, mennyi belőle övé, mennyi azon széplelkű szerencsétlen nőé, ki Kármán iránti szerelmének áldozatja lett. *Fanni hagyományai*-t értem [...]. Vagy Werther alkotta volna-e Kármánnal ezt a *Fanni*-t, mint Foscolóval az *Ortis utolsó levelei*-t? Lehet. De annyi bizonyos, hogy Fanni létezett, hogy Kármánt szerette, érte szenvedett, miatta meghalt, hogy naplózott és levelezett; valamint másfelől az, hogy a mesterség, mely a szerkezeten felismerszik, a szakadozott részletek egybeillesztése, s egy teljes arányos egésznek kikerekítése, a nyelvvel együtt Kármáné.”²¹

Toldy 1843-as bizonyossága — egy később szintén elhagyott lábjegyzet tanúsága szerint — egy kortárs információja volt, ennek hatására vetette el a már akkor is lappangó gyanút a mű fordított vagy adaptált voltáról. „Míg hiteles forrásból nem értesültem K. és Fanni viszonyukról s a »Hagyományok«-ban letett történetről, többekkel együtt fordított munkának tartottam azt; mintegy akaratlanul is kételkedve, hogy illy szellemvirágok magyar földön teremhettek. E kétségek örömmel hátráltattak egy kortanú bizonyítása előtt.”²² Érdekes Toldy logikája: a mű vagy fordítás, vagy pedig nem fikció. Eredetiségének elfogadása csakis az alapjául szolgáló történet valódiságának feltételezésével történhet.

Toldy „kortanúra” hivatkozott. Bár nem nevezte meg informátorát, könnyen kikövetkeztethető, hogy Schedius Lajosra gondolt. Neki szól a Kármán-kiadás ajánlása.²³ Az idős professzornak és informátornak szóló tisztelet pedig beleépült az emlékbeszédbe is. Amikor Toldy bizonyítja Kármán irodalmi vezérszerepét, emlegeti a Pesten alapított irodalmi társaságot. A tagok „Kármán József ügyvéd, Pajor Gáspár orvos és széptannak kevéssel az előtt kinevezett királyi tanítója, kit benső szívbeli örömmel tisztelünk ma is intézetünk elnöki székében, Schedius Lajos” — vidékről pedig csatlakozik hozzájuk Csokonai.²⁴ A Schedius előtti tisztelgés a Kisfaludy-Társaság — az ülésen is prezideáló²⁵ — elnökének szól; s mivel Toldy később azt mondja, hogy „ők” — ti. a társaság — indították meg az *Urániát*,²⁶ megvolt az alapja annak, hogy Schediusban a folyóirat egyik szerkesztőjét lássák. Pedig Toldy ezt nem hogy nem mondta, hanem megnevezte a szerkesztőket is — hiszen pontosan tudta, hogy Schedius az egyik szerző volt, s a kortársak őt nem tartották „kiadónak”: „Igy fogta fel Kármán a maga korát, a kor szükségeinek akart ő áldozni erejével, s Pajor tanárt [sic!] szerkesztő társnak meghíván, 1794 elejével az *Uránia* megindult.”²⁷ Az emlékbeszédnek persze tagadhatatlanul megmaradt a belső feszültsége. Sőt, ez tovább is hagyományozott, amikor 1867-ben Toldy egyrészt „Kármán és Pajor *Uránia*-jok”-ról beszél²⁸, más helyütt pedig a folyóirathoz csatlakozók — az egyébként is eléggé homályos fogalom — felsorolása Pajor és Schedius nevéből áll.²⁹ Ahhoz persze, hogy néhány, Toldy nyomán haladó szerző tollán irodalomtörténeti tényvé avatódott Schedius szerkesztő volta, hozzájárult egy analógia is. Toldy az *Uránia* körét az „az idétt hangadó kassai” körhöz méri³⁰; az olvasó nyilván hajlamos lehet — s ez Toldytól sem volt idegen, hiszen remek retorikai lehetőséget teremtett — itt is (Kármán, Pajor, Schedius), ott is (Kazinczy, Batsányi, Baróti Szabó) három embert feltételezni. Az implicit szimmetria annál inkább kiemelődik, hogy Toldy össze is hasonlítja a két társaságot. Az előzmények alapján teljesen természetes, hogy az *Uránia* lesz a győztes, mivel itt nem

volt széthúzás, hanem a résztvevők „valódi lelkesedéssel, szent tiszteletével a jónak és nemesnek, férfias szeretetével a valónak, s a szép iránti hő buzgósággal, minden mellékes érdek, még a hír nem tiltott szomja nélkül is léptek pályájokra.”³¹ Azaz az *Uránia* publikációinak névtelenségét Toldy önzetlenségnek magyarázza; a füzérszerű dicsérethalmaz pedig újabb tisztelgés az oda értendő Schedius előtt. A Kármánról szóló emlékbeszédbe így szövődik bele egy kisebb laudatio, amely Schedius Lajosnak szól.

A két frői csoport szembeállításában ott lappang egy továbbinak a lehetősége, s Toldy ezt nem is hagyja kihasználatlanul. Amikor Kármán nyelvi felfogását méltatja, akkor kerít rá sort: „S itt ő és Kazinczy két ellenkező sark emberei voltak. Ez utánképzés útján igyekezett azt gazdagítani, szépfíteni, sokszínűvé és hajlékonyá tenni: Kármán magából a nyelv kincseiből akarta kifejtve látni azt, amivel az nem bírt.”³² A két ellenkező pólust azonban Toldy csak fölmutatja, nem nevezi egyiket sem értékesebbnek a másikinál. Elemzése végén pedig odajut, hogy „őt magát [Kármánt — Sz. M.] is a nyelvújítók közé kell sorolnunk.”³³ A Kármán nevével jelzett tendencia iránt azonban 1867-ben már némi nosztalgiát, de jellegzetes módon — rendkívül kiegyensúlyozottan — az irányzatok közti vita elmaradását érzi a legnagyobb veszteségnek: „Ha Kármán életben marad, e két különböző természet maholnap kétségkívül összekoccan, s két ellenkező felekezetet alkot, de irodalmunk nyert volna ez ellentétek hathatós működése által.”³⁴

Toldy utalt arra, hogy az *Uránia* köre Pesten alakult („egy kisedeg egyesületet látok keletkezni Pesten”)³⁵, néhány sorral lejjebb pedig arról beszélt, hogy a magyar irodalomnak ekkor — nagy kárára — nem volt centruma: „Az írók azon időben világos öntudat, szilárd irány nélkül dolgoztak, szórott munkássággal inkább mint központosítva...”³⁶. Itt még nem kapcsolja össze ezt a két mozzanatot, csak lappang a következtetés: ha az irodalomnak ekkor nem volt központja, de Kármán Pesten kezd el szervezkedni, akkor ez Pest centrummá tételét célozza. Ez a feltevés 1867-ben már olyannyira kiépül, hogy Toldy egyenesen ezzel kezdi Kármánról szóló fejezetét, sőt, szcenikát is teremt hozzá. Nem kétséges, hiszen kimondatik a név, hogy itt is Schedius az informátor: „Messzeható eszme volt az, uraim, melyet Kármán József egy emlékezetes írói estvélyen indítványozott Schedius Lajosnál 1793-ban: *Pestnek irodalmi központtá tétele.*”³⁷ S Toldy hosszasan sorolja Kármán állítólagos érveit: a dialektusok így egy köznyelvbe olvadnának, itt van irodalomkedvelő főúri társaság (Telekiek, Rádayak stb.), itt van az egyetem, itt van a könyvtár, ide jönnek törvénygyakorlatra az ifjak. A felszólítást tett követi: Belezsnayné jóindulatú támogatásával megindul az *Uránia*.

Ez az anekdotikus jelenetsor még teljesen hiányzik az emlékbeszédből. Viszont már ott felbukkan a társasági élet mint díszlet, összeszöve egy rövid utalással Kármán külsejére.

Mivel Toldy az íróról arcmást nem ismert — ezért az 1843-as kiadás élén egy fantáziakép ábrázolja Kármánt és Fannit —, az információ megint csak Schediustól származhatott: „Három kötetig folyt a munka; tovább vinni a pártolás hiánya mellett nem engedé egy életemésztő betegség, mely a fiatal, szép férfit, barátjai s a szép társaságok örömét, Pestnek Alcibiádját, idő előtt elhervasztván, 1795-ben szüleihez vonólni kényszeríté, kiknek ápoló karjai közt ifjonti bűnök áldozatául nem sokára elhúnyt.”³⁸ Toldy értesülései szerint tehát Kármán Losoncon halt meg, nemi betegségben, szülei halála előtt. A másik fontos következtetése pedig az, hogy az író-szerkesztő elhunytá az egyik legfőbb oka volt az *Uránia* megszűnésének; s ez persze közvetve Kármán vezérszerepét bizonyítja: ekkora egyéniséget nem lehetett pótolni. Alkibiadész nevének említése egyszerre idézi föl a megnyerő külsejű férfit és a közkedvelt társasági embert; s bár ugyanilyen joggal utalhatna a politikai kalandorságra is, a metaforának ezt a sugallatát senki sem vélte fölhasználhatónak. Toldy sem.

Ha az emlékbeszédnek és a szövegkiadásnak a viszonyát is megvizsgáljuk, feltűnő, hogy Toldy jóval nagyobb anyag birtokában fogalmazta meg Kármán-előadását, mint amennyit a kötetbe felvett. Erősen szelektált nemcsak az *Uránia* névtelen cikkei, hanem a biztosan Kármán nevéhez köthető, kiadatlan kéziratok között is. Ez utóbbiak közül egyet sem vett föl, sőt, említésüket is elkerülte, mivel nyilván nem fértek bele az általa megrajzolt jellemképbe. Pedig bizonyíthatóan tudott róluk.

Amikor 1860-ban Székely József először publikálta szelektálva és lefordítva a — Toldy által nem említett — Markovicsné-levelezést, így mondott köszönetet: „Az itt közzétett levelek eredetijéhez a magyar akadémia [sic!] érdemes titoknoka, Toldy Ferencz ur szivességéből jutottam, kivéve a két utósó autographiát, melyel [sic!] *Kármán* egyetlen még élő nőrokona személyesen tisztelt meg.”³⁹ A csak 1933-ben közzétett, Aranka Györgyhöz intézett levél pedig Toldy hagyatékából került be az Akadémiára.⁴⁰ A Kármántól származó kéziratok Toldy óta egyébként se nagyon gyarapodtak. A szabadkőműves jellegű iratok feltehetőleg csak Abafi Lajos érdeméből jutottak el az akadémiai kéziratárba,⁴¹ ám nem lehet kizárni, hogy Toldy ezekről szintén tudott. Voltaképp csak a Festicshoz írott, Kostyál István által publikált levélről bizonyos, hogy a nagy irodalomtudós nem ismerte.⁴² Jó darabig tehát teljesen, később pedig jórészt csak az az anyag állt a kutatók rendelkezésére, amelyet Toldy Ferenc már olvasott.

A Kármán-életrajz és a későbbi szintézisek koncepciózusságához ezeknek a tudott információknak az elhagyása is hozzátartozik. Toldy nem azt tartotta föladatának, hogy minden föllelhető adatot napvilágra hozzon. Egy ellentmondásmentes, összefüggő értelmezést kívánt adni. A Toldy nyomán haladó, s koncepciójához ragaszkodó irodalomtörténészek többnyire Kármán korának önképét vélték fölfedezni ebben a klasszikus szakirodalmi hagyományban, s nem szembesültek azzal, hogy itt egy erősen az 1840-es években gyökerező, sajátos, igen színvonalas Kármán-interpretációról van szó. A későbbi feldolgozások szinte öntudatlanul vették át — nemcsak az adatokat, hanem — Toldy ítéleteinek, sőt, szempontjainak némelyikét, vagy éppen a koncepció keretét. A későbbi szakirodalom — néhány kivételtől eltekintve — vagy a Toldynál már meglévő alternatívák továbbvitele, vagy pedig lappangó, ritkán nyílt vita Toldyval.

Jegyzetek

Ez a dolgozat, amely előadásként hangzott el Kolozsvárott, az *Érték és értékrend a magyar irodalomban* című konferencián 1992. szeptember 25-én, része egy nagyobb tanulmánynak. Ebben a Kármán körüli tények és legendák természetrajzát vizsgálom a teljes szakirodalom anyagán. E hosszabb írás eredeti változatát szakdolgozatként nyújtottam be, s továbbfejlesztéséhez komoly segítségek kaptam Bíró Ferenc-től, bírálómától és témavezetőmtől, Dávidházi Pétertől, aki Foucault tanulmányára hívta fel a figyelmemet, valamint Korompay H. Jánostól, aki Toldyról újabb adatokra és szempontokra figyelmeztetett. Segítségüket ezúton is köszönöm. A kézirat lezárása után jelent meg Korompay H. János tanulmánya, amely szempontjaival és következtetéseivel számos ponton árnyalja vagy megerősíti dolgozatom megállapításait: K. H. J.: *Toldy Ferenc kritikai munkássága az 1840-es években*. ItK. 1993. 2. 197-225.

1. Toldy írását az 1872-es kiadásból idézem: Toldy Ferenc: *Kármán és Fanni emlékezete*. In: *T. F. irodalmi beszédei*. II. kötet. Pest., 1872. 144—151. Az itteni szöveg ugyanis — néhány apró eltéréstől eltekintve, amelyet a maga helyén jelezni fogok — azonos az 1843-as kiadás bevezetőjével, amelynek a címe még *Kármán és Fanni emlékezete* volt: *Kármán József írásai és Fanni hagyományai*. Kiad. és bev. Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1843.

2. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1843—48. MTAK Kézirattár Ms 5766. 1. folio („1843. Első Üllés márc. 25.”)

3. Például: Kazinczy levele Kis Jánosnak („Regmec, Maj. 11dikén, 1794”). *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Váczy János. II. kötet. Bp., 1891. 363.; uő. ugyanannak („Bacchusznak Pataki hegyeiről, Októb. 6-dikán, 1794”). uo. 384.; *Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve*. In: *Berzsenyi Dániel művei — K. J. emlékezései*. Vál. Orosz László. Bp., 1985. 960.; Karl-Heinz Jügel: *Eine wiederentdeckte ungarische Literaturgeschichte aus dem Jahre 1798*. Német Filológiai Tanulmányok IX. Debrecen, 1975. 85.; Sándor István: *Magyar Könyves ház, avagy a magyar könyveknek kinyomatások ideje szerént való rövid említésök*. Győrött, 1802. 207.; Pápay Sámuel: *A magyar literatura esmérete*. Első kötet. I. II. rész. Veszprém, 1808. 412—414.

4. Endrődy János: *A magyar játék-szín*. Első esztendő. Második kötet. Pest, 1793. XXXVIII-XXXIX., XLI.

5. Vö.: Szauder József: *A magyar romantika kezdeteiről*. In: Sz. J.: *A romantika útján*. Bp., 1962. 16—24.

6. Michel Foucault tanulmányát gondolatmenetem egészének kialakításakor is felhasználtam. Az idézet: M. F.: *Mi a szerző?* (Erős Ferenc fordítása.) Világosság, 1981. 7. melléklet. 29.

7. A kritikai irodalomtörténet-írás terminusát Dávidházi Péter nyomán használom: *Megtérés irodalomtörténetünk atyjához* (Weber Antal: *Toldy Ferenc*) It., 1989. 361—371.

8. Az írás alcíme is erre utal: *Ülletett a Kisfaludy-Társaságban, martius 25. MDCCCXLIII*. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144.

9. Toldy Ferenc: *A magyar költészet története. Az ősidőktől Kisfaludy Sándorig — 1867*. A kötetet összeállította és a szöveget gondozta Szalai Anna. Bp., 1987. 13.

10. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.

11. Toldy Ferenc (1872) i. m. 147—148.

12. Toldy Ferenc (1872) i. m. 148—149.

13. Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig — 1864—1865*. A kötetet összeállította és a szöveget gondozta Szalai Anna. Bp., 1987. 158—161.

14. Toldy Ferenc (1867) i. m. 308—311.

15. Toldy Ferenc (1872) i. m. 149—150.

16. Toldy Ferenc (1872) i. m. 150—151.

17. Toldy Ferenc (1872) i. m. 150—151.

18. Michel Foucault i. m. 30.

19. Kármán József i. m. XVI.

20. Toldy Ferenc (1872) i. m. 151.
21. Toldy Ferenc (1867) i. m. 310.
22. Kármán József i. m. XVI.
23. „Schedius Lajos / kir. tanácsosnak / a Kisfaludy. Társaság / helytartó. elnökének / midőn / a széptanban. oktatói. pályája. fél. századát. berekeszteni / rokon. lelkü. barátja. írásait. először. egybegyűjtve / tisztelet. hála. s. barátság. zálogául / a.a.a. / Schedel. Ferenc / május. havában. MDCCCXLII.” Kármán József i. m. számozatlan lap
24. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.
25. Az ülés jegyzőkönyve így rögzítette a jelenlevőket: „Schedius Lajos elnöklete alatt: Schedel F. igazgató, Bajza József, Bártfay László, Garay János, Kiss Károl, Lukács Móricz, Székács József, Szemere Pál; Tóth Lőrincz jegyző”. *A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1843—48.* MTAK Kézirattár Ms 5766 1. folio.
26. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.
27. Toldy Ferenc ((1872) i. m. 147.
28. Toldy Ferenc (1867) i. m. 250.
29. Toldy Ferenc (1867) i. m. 308—309.
30. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.
31. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.
32. Toldy Ferenc (1872) i. m. 149—150.
33. Toldy Ferenc (1872) i. m. 149—150.
34. Toldy Ferenc (1867) i. m. 311.
35. Toldy Ferenc (1872) i. m. 144—146.
36. Toldy Ferenc (1872) i. m. 147.
37. Toldy Ferenc (1967) i. m. 308.
38. Toldy Ferenc (1872) i. m. 147.
39. *Kármán és M... grófné levelei.* Kiad. Székely József. Pest, 1860. III-V.
40. Gálos Rezső: *Kármán József.* Bp., 1954. 164.
41. Először — mindmáig utoljára — Abafi Lajos közölte, *Sejtelmek egy fiatalabb testvérnek a szabadkőműves rend céljairól*, valamint *Kármán levele egy szabadkőművesi főmesterhez* címmel, magyar fordításban. In: *Kármán József művei.* Kiad. Abafi Lajos. II. kötet. Bp., 1880. 102—108., ill. 150. (az újra kezdett lapszámolás szerint!). Eredeti német nyelvű kéziratuk: MTAK Kézirattár M. Irod. Levelezés 4-r. 13. sz. Bba, Bbb.
42. Kostyál István: *Kármán József levele gróf Festetics Györgyhez az Urániáról.* OSZK Évkönyv 1959. Bp., 1961. 316—320.